

भाग १
संविधान

१	संविधान (Constitution)	३
१.१	संविधानको परिभाषा (Definition of Constitution)	३
१.२	आधुनिक संविधानको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि (Historical Background of Modern Constitution)	६
	१.२.१ अमेरिका (USA)	६
	१.२.२ फ्रान्स गणतन्त्र (French Republic)	७
	१.२.३ भारत (India)	८
	१.२.४ नेपाल (Nepal)	८
१.३	संविधानका विशेषताहरू (Salient Features of the Constitution)	९
	(क) लिखित र अलिखित संविधान (Written and Unwritten Constitution)	१०
	(ख) कठोर र नरम संविधान (Rigid and Flexible Constitution)	१०
	(ग) संघात्मक तथा एकात्मक संविधान (Federal and Unitary Constitution)	१०
	(घ) अलग पृथकीकरण र केन्द्रित संविधान (Separated Powers and Fused Powers)	१०
	(ङ) गणतन्त्रात्मक र राजतन्त्रात्मक संविधान (Republican and Monarchical Constitution)	११

भाग २
संविधानवाद

१	संविधानवाद (Constitutionalism)	१३
२.१	संविधानवादको अर्थ (Meaning of Constitutionalism)	१३
२.२	संविधानवादको अवधारणा (Concept of Constitutionalism)	१७
२.३	संविधानवादका प्रकारहरू (Kinds of Constitutionalism)	१७
	(क) राजनीतिक संविधानवाद (Political Constitutionalism)	१८
	(ख) कानूनी संविधानवाद (Legal Constitutionalism)	१८
	(ग) आर्थिक संविधानवाद (Economic Constitutionalism)	१८
	(घ) सामाजिक/सांस्कृतिक संविधानवाद (Socio/Cultural Constitutionalism)	१८
२.४	संविधानवादको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि (Historical Background of Constitutionalism)	१९
२.५	नेपालमा संविधानवादको विकासको इतिहास (Historical Development of Constitutionalism in Nepal)	२१
२.६	नेपाल (Nepal)	२१

२.७	संविधानवादको आँखामा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ (The Constitution of the Kingdom of Nepal (1990) on the Perspective of Constitutionalism)	२२
२.८	संविधानवादको रूपमा २०४७ सालको संवैधानिक व्यवस्था (The Constitutional Provision of 2047 (1990) as Constitutionalism)	२३
२.९	२०४७ सालको संविधानबमोजिम संविधानवादको अभ्यास (The Exercise of Constitutionalism according to 2047, (1990) Constitution)	२४
२.१०	निष्कर्ष (Conclusion)	२६
२.११	संविधानवादको दृष्टिमा अन्तरिम संविधान २०६३ (२००७) Interim Constitution, 2063 (2007) in the Perspective of Constitutionalism)	३०
२.११.१	प्रस्तावना (Preamble)	३०
२.११.२	व्यक्तिलाई नागरिकता (Citizenship to the person)	३०
२.११.३	कानून बनाएर दिइने मौलिक हक (Fundamental Right guranted by law)	३१
२.११.४	संसदप्रति उत्तरदायी भएको प्रधानमन्त्री (Prime Minister accountable to the Interim Parliament)	३२
२.११.५	राष्ट्रप्रमुख र सरकार प्रमुख प्रधानमन्त्री (Both Defacto Prime Minister and Head of the State)	३२
२.११.६	माओवादीसहितको अन्तरिम व्यवस्थापिका (Interim-Legislature Including Maoist)	३३
२.११.७	संविधानसभाको गठन (Formation of Constituent Assembly)	३३
२.११.८	संविधानसभा अदालत (Constituent Assembly Court)	३४
२.११.९	सोकातांत्रिक संघीय शासन षट्टिति (Democratic Federal System of Government)	३४
२.११.१०	स्वतन्त्र, सक्षम र निष्पक्ष न्यायप्रणाली (Independent, Competent and Impartial Judiciary)	३५

भाग ३

संविधानसभा

३.	संविधानसभा (Constituent Assembly)	३६
३.१	संविधानसभाको औचित्य (Justification of Constituent Assembly)	४०
३.२	संविधानसभाको स्रोत (Source of Constituent Assembly)	४१
३.३	संविधानसभाको सपथ (Goal of Constituent Assembly)	४१
३.४	संविधानसभाको उद्देश्य (Objective of Constituent Assembly)	४२

३.५	संविधानसभा नै किन ? (Why a Constituent Assembly?)	४२
३.६	अन्तरिम संविधानबमोजिम अन्तरिम सरकार (Interim Government According to Interim Constitution)	४२
३.७	संविधानसभा (Constituent Assembly)	४२
३.८	संविधानसभाका सामि संवैधानिक एवं राजनीतिक सिद्धान्तहरू (Constitutional and Political Principles for Constituent Assembly)	४४
	(क) संवैधानिक सिद्धान्त (Constitutional Principles)	४४
	(ख) राजनैतिक सिद्धान्त (Political Principles)	४५
३.९	संविधान निर्माण गर्ने तरिका (Methods of Making Constitution)	४५
३.१०	संविधानसभाका चरण (Stage of Constituent Assembly)	४६
	१. द्वन्द्व व्यवस्थापनको चरण (The Stage of Conflict Management)	४७
	२. नागरिक शिक्षाको चरण (The Stage of Civic Education)	४७
	३. निर्वाचनको चरण (The Stage of Electoral Mechanism)	४८
	४. संविधानसभाको गठनको चरण (The Stage of Formation of Constituent Assembly)	४८
	५. सामग्री संकलनको चरण (The Stage of Literature Collection)	४९
	६. मस्यौदाको चरण (The Stage of Drafting Mechanism)	४९
	७. संविधान परिमार्जित गर्ने चरण (The Stage of Amendment of Constitution)	४९
	८. अनुमोदनको चरण (The Stage of Ratification)	४९
	९. संसदको निर्वाचनको चरण (The Stage of Parliamentary Election)	५०
३.११	नेपालमा विद्यमान संविधान निर्माण प्रक्रियामा जनसहभागिता किन ? (Why People's Participation in Constitution Making Process in Nepal)	५०
३.१२	संविधानसभामा जनसहभागिताको चरण (The Stage of People's Participation in Constituent Assembly)	५१
३.१३	संविधानसभाको विभिन्न मुलुकको अनुभव (Experiences of Different Countries Constituent Assembly)	५२
३.१४	संविधानसभाको महत्व (Importance of Constituent Assembly)	५३
३.१५	संविधानसभाको अभ्यास (Exercises of Constituent Assembly)	५४
३.१६	संविधानसभाको निर्वाचन प्रक्रिया (Electoral Process of Constituent Assembly)	५५
३.१७	भारत (India)	५५
३.१८	पाकिस्तान (Pakistan)	५६
३.१९	अमेरिका (U.S.A.)	५६
३.२०	क्यानाडा (Canada)	६०
३.२१	अस्ट्रेलिया (Australia) अ	६१

३२२	दक्षिण अफ्रिका (South Africa)	६१
३२३	सोभियत संघ (U.S.S.R.)	६४
३२४	पूर्वी टिमोर (East Timor)	६४
३२५	कोलम्बिया (Colombia)	६५
३२६	इटाली (Italy)	६५
३२७	पोल्याण्ड (Poland)	६६
३२८	पोर्चुगल (Portugal)	६६
३२९	बोलिभिया (Bolivia)	६७
३३०	नेपाल (Nepal)	६७
३३१	अन्तरिम संविधान २०६३ मा संविधानसभाको संवैधानिक प्रावधान (The Constitutional Provision of Constituent Assembly, 2063 (2007))	६८
१)	संविधानसभाको गठन (Formation of Constituent Assembly)	६८
२)	उम्मेदवारको चयन (Selection of Candidate)	७०
३)	मतदान (Polling)	७०
४)	संविधानसभाको कार्यकाल (Tenure of Constituent Assembly)	७१
५)	सदस्यको योग्यता (Qualification of Member)	७१
६)	सदस्यको अयोग्यता सम्बन्धी प्रश्नको निर्णय (Decision about Qualification of a Member)	७१
७)	सदस्यको स्थान रिक्तता (Termination of Member Ship)	७१
८)	सदस्यको रूपथ (Oath of Member)	७१
९)	संविधानसभाको बैठक (Session of Constituent Assembly)	७२
१०)	संविधानसभाको विधेयक पारित गर्ने विधि (Methods of Ratification of Bills in Constituent Assembly)	७२
११)	अध्यक्ष र उपाध्यक्षको व्यवस्था (Provision of Speaker and Deputy Speaker)	७२
१२)	गणपूरक संख्या (Corum)	७२
१३)	मतदान (Voting)	७२
१४)	कार्यसूचालन विधि (Procedure Method)	७३
१५)	समिति (Committee)	७३
१६)	संविधानसभा विघटन (Dissolution of Constituent Assembly)	७३
१७)	व्यवस्थापिका संसदको हैसियतमा काम गर्ने (Working as Capacity of Legislature Parliament)	७३
३३२	निर्वाचन प्रणाली (Electoral System)	७३
३३२.१	समानुपातिक निर्वाचन पद्धति र नेपालमा यसको अभ्यास (Proportional Electoral System and its Exercises in Nepal)	७३
१.८)	निर्वाचन पद्धतिको उत्पत्ति र विकास (Development and Origin of Electoral System)	७३

३२२	दक्षिण अफ्रिका (South Africa)	६१
३२३	सोभियत संघ (U.S.S.R.)	६४
३२४	पूर्वी टिमोर (East Timor)	६४
३२५	कोलम्बिया (Colombia)	६५
३२६	इटाली (Italy)	६५
३२७	पोल्याण्ड (Poland)	६६
३२८	पोर्चुगल (Portugal)	६६
३२९	बोलिभिया (Bolivia)	६७
३३०	नेपाल (Nepal)	६७
३३१	अन्तरिम संविधान २०६३ मा संविधानसभाको संवैधानिक प्रावधान (The Constitutional Provision of Constituent Assembly, 2063 (2007))	६८
१)	संविधानसभाको गठन (Formation of Constituent Assembly)	६८
२)	उम्मेदवारको चयन (Selection of Candidate)	७०
३)	मतदान (Polling)	७०
४)	संविधानसभाको कार्यकाल (Tenure of Constituent Assembly)	७१
५)	सदस्यको योग्यता (Qualification of Member)	७१
६)	सदस्यको अयोग्यता सम्बन्धी प्रश्नको निर्णय (Decision about Qualification of a Member)	७१
७)	सदस्यको स्थान रिक्तता (Termination of Member Ship)	७१
८)	सदस्यको रूपथ (Oath of Member)	७१
९)	संविधानसभाको बैठक (Session of Constituent Assembly)	७२
१०)	संविधानसभाको विधेयक पारित गर्ने विधि (Methods of Ratification of Bills in Constituent Assembly)	७२
११)	अध्यक्ष र उपाध्यक्षको व्यवस्था (Provision of Speaker and Deputy Speaker)	७२
१२)	गणपूरक संख्या (Corum)	७२
१३)	मतदान (Voting)	७२
१४)	कार्यसूचालन विधि (Procedure Method)	७३
१५)	समिति (Committee)	७३
१६)	संविधानसभा विघटन (Dissolution of Constituent Assembly)	७३
१७)	व्यवस्थापिका संसदको हैसियतमा काम गर्ने (Working as Capacity of Legislature Parliament)	७३
३३२	निर्वाचन प्रणाली (Electoral System)	७३
३३२.१	समानुपातिक निर्वाचन पद्धति र नेपालमा यसको अभ्यास (Proportional Electoral System and its Exercises in Nepal)	७३
१.८)	निर्वाचन पद्धतिको उत्पत्ति र विकास (Development and Origin of Electoral System)	७३

	(घ) समानुपातिक निर्वाचन पद्धतिको तरिका (Methods of Proportional Electoral System)	७७
	(१) दलीय सूची प्रणाली (Party List System)	७७
	१.१ दलीय खुला सूची प्रणाली (Party Open List System)	७८
	१.२ दलीय बन्द सूची प्रणाली (Party Close List System)	७८
	(२) मिश्रित निर्वाचन प्रणाली (Mixed Electoral System)	७८
३.३३	नेपाल (Nepal)	८१
	क) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ (The Interim Constitution of Nepal, 2063 (2007))	८१
	ख) अन्तरिम संविधानको पहिलो संशोधन (First Amendment of Interim Constitution (2063) 2007)	८२
	ग) निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोग र सिफारिस (Constituency Delemitation Commission and Recommendation)	८३
	घ) विश्वको सन्दर्भमा सीट संख्या (Number of Seats Compare to other Countries)	८४
३.३४	निष्कर्ष (Conclusion)	८५
३.३५	अन्तरिम संविधानमा दोस्रो संशोधन-२०६४ (२००६) (Second Amendments of Interim Constitution)	८५
	१. २०६४ (२००७) मंसिर ६ मा संविधानसभा (Constituent Assembly 2064 (2007 November 22))	८६
	२. संसद सदस्य नभएको मन्त्री बन्ने (Provision for Appointment of Ministers who is not Member of Parliament)	८८
	३. व्यवस्थापिका संसदको अधिवेशन (Session of Parliament)	८९
	४. विश्वासको मत (Vote of Confidence)	८९
	५. अविश्वासको प्रस्ताव (Motion of No-confidence)	९०
	६. विपक्षी दल (Opposition Party)	९०
	७. संविधानसभाको लागि बन्धता (Qualification for Constituent Assembly)	९०
	८. निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोगको पुनरावलोकन (Review of Constituency Delemitation Commission)	९१
	९. संसदीय सुनुवाई (Hearing of Parliament)	९१
	१०. राजतन्त्र रहने वा नरहने (Monarchy or Republic)	९२
	११. निष्कर्ष (Conclusion)	९२
३.३६	संविधानसभा निर्वाचन आयोग (Election Commission for Constituent Assembly)	९२

३.३७	निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोग (Constituency Delineation Commission)	६३
१)	प्रशासकीय जिल्लाको आधार (Basis of Administrative District)	६३
२)	जनसंख्याको आधार (Basis of Population)	६३
३)	जातिगत आधार (Basis of Ethnicity)	६३
४)	धार्मिक आधार (Basis of Religion)	६४
५)	पेशा व्यावसायिक आधार (Basis of Occupation)	६४
६)	महिला, पिछडिएको वर्ग, अपाङ्ग, अल्पसंख्यकको आधार (Basis of Backward Class, Disable & Minority)	६४
	- सूची प्रणालीको प्रयोग (Use of List System)	६४
	- मिश्रित निर्वाचण प्रणाली (Mixed Electoral System)	६४
	- समानुपातिक सिट संख्या वितरण तालिका	६७
	- मत परिणाम विभाजक सूत्र	६८
३.३८	संविधानसभा अदालत (Constituent Assembly Court)	६६
३.३९	निष्कर्ष (Conclusion)	६६

भाग ४ राज्यको पुनर्संरचना

४.	राज्यको पुनर्संरचना (Restructuring of the State)	१०५
४.१	जनतामा पूर्ण सार्वभौमसत्ता (Absolute Popular Sovereignty)	१०५
४.२	समावेशी प्रजातन्त्र (Inclusive Democracy)	१०६
४.३	सुरक्षा निकायको व्यवस्थापन (Management of Security Forces)	१०७
४.४	समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली (Proportional Electoral System)	१०७
४.५	आत्मनिर्णयको अधिकार (Right to Self-determination)	१०८
४.६	सामाजिक न्याय (Social Justice)	१०८
४.७	आदर्श समाजवाद (Ideal Socialism)	१०९
४.८	धर्म निरपेक्ष राज्य (Secular State)	१०९
४.९	गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली (Republican System of Government)	१०९
४.१०	प्रधानमन्त्री वा राष्ट्रपतिको प्रत्यक्ष निर्वाचन (Direct Electoral system of President or Prime Minister)	११०
४.११	संसद कानून निर्माता मात्र (Parliamentarian only Law makers)	११०
४.१२	जनमत सङ्ग्रह (Referendum)	११०
४.१३	मानव अधिकारको सुरक्षा (Guarantee of Human Rights)	१११
४.१४	संवैधानिक सर्वोच्चता (Supremacy of Constitution)	१११

४.१५	क्षेत्रीय स्वायत्तता वा संघीय शासन प्रणाली (Regional Autonomy or Federal System of Government)	१११
४.१६	नागरिकताको सुनिश्चितता (Guarantee of Citizenship)	११२
४.१७	शक्ति पृथकीकरण र शक्ति सन्तुलनको व्यवस्था (Provision for Check and Balance and Separation of Power)	११२
४.१८	स्वतन्त्र संवैधानिक अङ्गको व्यवस्था (Provision for Independent Constitutional Body)	११३
४.१९	आरक्षणको व्यवस्था (Provision for Reservation)	११३
४.२०	भाषाभाषीको सम्मान (Respect of Linguistic Minority)	११३
४.२१	संसदमार्फत राज्यको आर्थिक नियन्त्रण (Financial Control by Parliament)	११३
४.२२	स्वतन्त्र र सक्षम न्यायप्रणाली (Independent and competent Judiciary)	११४
४.२३	निष्कर्ष (Conclusion)	११४

भाग ५

राज्यको पुनर्संरचनामा न्यायपालिकाको भूमिका

५	राज्यको पुनर्संरचना र सार्वजनिक सरोकारको विषयमा सर्वोच्च अदालतको भूमिका (The Role of Supreme Court in Public Interest Litigation and Restructuring of the State)	
५.१	विषय प्रवेश (Introduction)	११७
५.२	सार्वजनिक सरोकारको विषयको अर्थ (Meaning of Public Interest Litigation)	११८
५.३	सार्वजनिक सरोकारको विषय र न्यायिक सक्रियता (Public Interest Litigation and Judicial Activism)	११८
५.४	न्यायिक सक्रियता (Judicial Activism)	१२०
५.५	न्यायिक पुनरावलोकन (Judicial Review)	१२१
५.६	सार्वजनिक सरोकारको विषयमा न्यायिक अभ्यास (Judicial Exercise on Public Interest Litigation)	१२२
भारत	(India)	१२३
	क) सार्वजनिक सरोकारको विषय (Public Interest Litigation)	१२३
	ख) सामाजिक सरोकारको विषय (Social Interest Litigation)	१२७
नेपाल	(Nepal)	१२८
५.७	नेपालको संविधान, २०१८ (The Constitution of Nepal, २०१८ (१९६३))	१२८
	(क) सार्वजनिक सरोकारको विषय (Public Interest Litigation)	१२८
	(ख) सामाजिक सरोकारको विषय (Social Interest Litigation)	१३०

५.८	नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ (The Constitution of the Kingdom of Nepal, 2047 (1990))	१३१
५.८.१	सार्वजनिक हक वा सरोकार (Public Right or Interest)	१३१
५.९	सार्वजनिक सरोकारको विषयमा निर्देशनात्मक आदेश (Directive Order on Public Interest Litigation)	१४०
५.१०	नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ (The Interim Constitution of Nepal, 2063)	१४२
५.११	निष्कर्ष (Conclusion)	१४३

भाग ६

राज्यको पुनर्संरचनाका लागि स्वतन्त्र, निष्पक्ष र सक्षम न्यायपालिका

६.	राज्यको पुनर्संरचनाका लागि स्वतन्त्र, निष्पक्ष र सक्षम न्यायपालिका (Independent, Impartial & Competent Judiciary for the State Restructuring)	१५१
६.१	अवधारणात्मक ढाँचा (Conceptual Framework)	१५२
६.२	स्वतन्त्र, सक्षम र निष्पक्ष न्यायपालिका	१५४
६.२.१	न्यायाधीशको नियुक्तिमा पारदर्शिता (Appointment of Judges: need for transparency)	१५४
	१. बेलायत (Britain)	१५४
	२. अमेरिका (U.S.A.)	१५५
	३. भारत (India)	१५५
६.२.२	न्यायाधीशको सञ्चालन (Transfer of Judges)	१५६
६.२.३	न्यायाधीशहरूको बर्खास्ती (Removal of Judges)	१५७
	१. नेपाल (Nepal)	१५७
६.३	न्यायाधीश नियुक्तिमा अदालती लडाइँ (Judicial Dispute on Appointment of Judges)	१६०
६.४	ध्वजार (Practices)	१६३
६.४	निष्कर्ष (Conclusion)	१६५

भाग ७

राज्यको पुनर्संरचनाका कानूनको समाजशास्त्र र सामाजिक सरोकारको विषय

७.	राज्यको पुनर्संरचनाका कानूनको समाजशास्त्र र सामाजिक सरोकारको विषय (Sociology of Law and Social Interest Litigation in Restructuring of Nepal)	१७०
७.१	परिचय (Introduction)	१७१
७.२	समाजशास्त्रीय मतका प्रतिपादकहरू (Founders of Sociology)	१७२
७.३	अमेरिका (U.S.A.)	१७४

७.४	नेपाल (Nepal)	१७६
	(क) नेपालको संविधान २०१६ बमोजिम सामाजिक सरोकारको विषयको अभ्यास	१७६
	(The Exercises of Social Interest Litigation according to the Constitution of Nepal, 2019 (1932))	
	(ख) मुलुकी ऐन, २०३० (Civil Code, 2020 (1964))	१८०
	(ग) नेपाल अधिराज्यको संविधान २०७२ बमोजिम सामाजिक सरोकारको विषयमा अभ्यास	१८०
७.५	निष्कर्ष (Conclusion)	१८७

भाग ८ जस्ताको तस्तै

नेपालको अन्तरिम संविधान दोस्रो संशोधन, २०६४	१८३
नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा भएको संशोधनको पूर्णपाठ	१८६
नेपाल सरकार र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) बीच भएको विस्तृत सन्धि सम्झौता-२०६३	२००
सात दल र नेकपा (माओवादी) का शीर्ष नेताहरूको बैठकका निर्णयहरू-२०६३	२१६
इतिवार र सेना व्यवस्थापनको अनुमति सम्झौता, २०६३	२२६
संयुक्त जनजान्दोलनसम्बन्धी सातदलको सभ्य सहमती र प्रतिबद्धता	२४५
सात दल र माओवादीबीचको १२ बुँदे सम्झौतारी	२५१
राज्याका दुई घोषणा	२५५
नेकपा (माओवादी) को दस बुँदे मार्गचित्र	२५७
सात दल-माओवादी दोस्रो सम्झौतारी	२५८
प्रतिनिधिसभा घोषणा २०६३	२५९
नेपाल सरकार र नेकपा (माओवादी) द्वारा जारी बुद्धविराम आचारसंहिता	२६२